

Ратушна Б. П.

*к. ю. н., доцент, Львівський торговельно-економічний
університет,
доцент кафедри цивільного права та процесу*

ДОСТУПНІСТЬ ПРАВОСУДДЯ У ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ УКРАЇНИ: ЕКОНОМІЧНИЙ АСПЕКТ

Ключові слова: доступність правосуддя, Європейський суд з прав людини, судовий збір, судова експертиза.

Keywords: availability of justice, European court on human rights, judicial charges, judicial examination.

Постановка проблеми. Важливим чинником реалізації в Україні права на справедливий суд відповідно до ст. 6 Європейської конвенції про захист прав і основоположних свобод людини (надалі — Конвенція)[1] є доступність правосуддя. Вимоги до держав забезпечити доступ до суду передбачені в рекомендаціях і резолюціях Комітету міністрів Ради Європи та численних рішеннях Європейського суду з прав людини.

Україна як учасниця Конвенції закріпила засади доступності до правосуддя в Конституції, вказавши, що звернення до суду для захисту прав і свобод людини та громадянства гарантується безпосередньо на підставі Основного Закону (ст. 8), а юрисдикція судів поширюється на всі правовідносини, які виникають у державі (ст.124) [2]. Важливість доступності вітчизняного правосуддя для його подальшого розвитку відображення в Концепції вдосконалення судівництва для утвердження справедливого суду в Україні відповідно до європейських стандартів, схваленій Указом Президента України від 10 травня 2006 р.[3].

Стан дослідження. Проблема доступності правосуддя була предметом наукових досліджень таких науковців як В. В. Комаров, В. М. Семенов, Н. Ю. Сакара та інших. Однак, незважаючи на те, що питання доступності правосуддя висвітлюється як у нормативних актах, так і в низці наукових публікацій, проте ця проблема, як видається, далека від вирішення.

Мета дослідження полягає у здійсненні наукового аналізу елементів змісту доступності правосуддя, виокремлення серед них економічних умов як важливої складової доступності та формулювання пропозицій щодо покращення ситуації в Україні стосовно усунення перешкод економічного характеру до правосуддя у цивільних справах.

Виклад основних положень. Насамперед, слід з'ясувати дефініцію поняття «доступність правосуддя», адже правильне відображення суті будь-якого питання є запорукою подолання проблем, пов'язаних з його вирішенням.

Дослідник цивільного процесу радянського періоду В. М. Семенов під доступністю правосуддя розумів забезпечену державою можливість будь-якої заінтересованої особи звернутись в порядку, встановленому цивільним процесуальним законом у суд за захистом прав та інтересів і відстоювати їх у судовому процесі [4, с. 97].

З погляду сучасного науковця Н. Ю. Сакари, доступність правосуддя треба розуміти в широкому сенсі як стандарт, який відбиває вимоги справедливого та ефективного судового захисту, що конкретизуються в необмеженій судовій юрисдикції, належних судових процедурах, розумних строках і безперешкодному зверненні будь-якої заінтересованої особи до суду [5, с. 105-109].

Таким чином, незважаючи на часову розірваність висловлених думок, спільним у них є те, що обидва автори у дефініції доступності правосуддя акцентують увагу на можливості звернення заінтересованої особи до суду за захистом прав та інтересів та ефективності процедур судового захисту.

Автори, які досліджують питання доступності правосуддя, виокремлюють різні умови чи елементи такої доступності. Як слушно зазначає О. М. Овчаренко, різні правники використовують три принципових підходи до визначення змісту доступності правосуддя: а) через визначення його елементів; б) через перелік чинників доступності; в) шляхом окреслення проблем, що існують при забезпеченні доступності правосуддя. Останній підхід використовується і Європейським судом з прав людини, який іде не шляхом переліку елементів права на доступ

до суду, а через визначення фактичних перешкод у його реалізації [6, с. 56].

Широкий підхід до визначення елементів змісту доступності правосуддя застосовують В. М. Сидоренко, І. Є. Марочкін, які вирізняють правові (судоустрійні, судочинні), економічні й організаційно-правові елементи доступності [7, с. 7-9; 8, с. 127-129]. Більшість дослідників додержуються вузького погляду й аналізують окремо організаційні, процесуальні (судочинні) або економічні елементи [6, с. 57].

Так, В. М. Семенов у складі принципу доступності судового захисту виділяє серед інших такі елементи як відсутність будь-яких перешкод матеріального характеру та доступність правової допомоги з боку адвокатури [4, с. 102].

На думку Н. Ю. Сакари, доступність правосуддя повинна забезпечуватися певними організаційними, правовими та економічними умовами [5, с. 105-109]. Економічні умови доступності правосуддя, на думку цього автора, передбачають розумні судові витрати і створення процесуального механізму для надання відстрочки, розстрочки чи часткового або повного звільнення від сплати судових витрат; надання кваліфікованої юридичної допомоги на пільгових умовах незаможним особам; існування системи контролю за розміром гонорарів адвокатів й експертів [5, с. 105-109].

На наш погляд, існування доступності правосуддя в Україні в частині економічних умов можна поставити під сумнів. Сплата судових витрат є однією з перешкод, що може ускладнювати доступ до правосуддя або робити його зовсім недоступним. На цю проблему звертав увагу Комітет міністрів Ради Європи, який розробив рекомендацію № R (93)1 від 8 січня 1993 року про ефективний доступ до закону та правосуддя для найбільших прошарків населення, та Європейський суд з прав людини [9]. У Додатку до рекомендації № R (81) 7 Комітету міністрів державам-членам Ради Європи щодо шляхів полегшення доступу до правосуддя, прийнятої Комітетом міністрів 14 травня 1981 року, у розділі D «Судові витрати» закріплюються такі принципи: прийняття справи до судового провадження не повинне обумовлюватися сплатою стороною державі якої-небудь грошової суми, розміри якої нерозумні

щодо цієї справи; коли судові витрати є явною перешкодою для доступу до правосуддя, то їх слід, якщо це можливо, скоротити або аннулювати [10].

Як відомо, при зверненні до суду згідно зі ст. 79 Цивільного процесуального кодексу України [11] треба сплатити судовий збір. Розмір судового збору, порядок його сплати, повернення і звільнення від сплати встановлюється Законом України «Про судовий збір» [12].

Відповідно до ст. 4 Закону України «Про судовий збір» такий збір справляється у відповідному розмірі від мінімальної заробітної плати у місячному розмірі, встановленої законом на 1 січня календарного року, в якому відповідна заява або скарга подається до суду. Таким чином, беручи до уваги мінімальну заробітну плату в Україні, яка станом на 1 січня 2016 р. складав 1378 грн., то мінімальний розмір судового збору у цивільних справах майнового характеру для фізичних осіб або фізичних осіб — підприємців становить 551 грн. 20 коп. Як видається, в сучасних умовах в Україні для значного прошарку населення така сума є досить значною.

Суттєвих змін у напрямку збільшення розміру судових витрат зазнав і порядок оскарження судових рішень. Так, відповідно до ст. 4 Закону України «Про судовий збір» за подання до суду апеляційної скарги на рішення суду, заяви про приєднання до апеляційної скарги на рішення суду, апеляційної скарги на судовий наказ, заяви про перегляд судового рішення у зв'язку з нововиявленими обставинами сплачується судовий збір у розмірі 110 відсотків ставки, що підлягала сплаті при поданні позовної заяви, іншої заяви і скарги. За подання до суду касаційної скарги на рішення суду, заяви про приєднання до касаційної скарги на рішення суду сплачується судовий збір у розмірі 120 відсотків ставки, що підлягала сплаті при поданні позовної заяви, іншої заяви і скарги. При зверненні до Верховного суду України із заявою про перегляд судових рішень треба сплатити судовий збір у розмірі 130 відсотків ставки, що підлягала сплаті при поданні позовної заяви, іншої заяви і скарги. До прикладу, якщо при зверненні із позовою заявою до суду першої інстанції позивач сплатив мінімальний розмір судового збору 551 грн. 20 коп., то при зверненні до

апеляційного суду зі скаргою на рішення суду за цим позовом треба буде сплатити 606 грн. 30 коп., із касаційною скаргою — 661 грн. 40 коп., із заявою про перегляд рішення Верховним судом України — 716 грн. 50 коп.

Однак, крім судового збору, позивач у цивільному процесі має оплатити ще й інші види судових витрат, передбачених у ст. 79 ЦПК. Йдеться про оплату правової допомоги, проведення судової експертизи тощо. Стосовно експертизи, то особливістю її призначення у цивільному процесі є те, що кошти на її оплату вносяться стороною, яка заявила клопотання про проведення експертизи. В ухвалі про призначення експертизи суд вправі зобов'язати відповідну сторону перерахувати, у тому числі шляхом здійснення попередньої оплати, суму витрат на проведення експертизи експертній установі (судовому експерту, який не є працівником державної спеціалізованої установи) (стаття 7 Закону України «Про судову експертизу» [13]). У разі неоплати або неналежної оплати судової експертизи у встановлений судом строк суд скасовує ухвалу про призначення судової експертизи (ст. 86 ЦПК). Слід зазначити, що вартість судової експертизи в цивільних справах є достатньо висока (наприклад у справах про захист права інтелектуальної власності [14]) і в багатьох випадках є непомірною для сторони цивільної справи. Поряд з високим розміром судового збору у цивільному процесі це перешкоджає доступу до правосуддя [10] і суперечить вимогам ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, якою передбачено право на справедливий судовий розгляд. Проте, якщо відповідно до ст. 82 ЦПК суд, враховуючи майновий стан сторони, може своєю ухвалою відсточити або розстрочити сплату судового збору, то витрати на оплату судових експертиз не можуть бути відсточені або розстрочені (ч. 2 ст. 79 ЦПК).

Висновки. З метою сприяння належному доступу до правосуддя у цивільних справах видається за доцільне внести зміни до Закону України «Про судовий збір» стосовно зменшення ставок судового збору у цивільних справах для фізичних осіб. Також є необхідним внести зміни до статей 79 та 82 ЦПК і передбачити право суду відсточити або розстрочити оплату судової експертизи, враховуючи майновий стан сторони.

Список використаних джерел

1. Європейська конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua>.
2. Конституція України від 28 червня 1996 р. // Відомості Верховної Ради України. — 1996. — №30. — Ст. 141.
3. Концепція вдосконалення судівництва для утвердження справедливого суду в Україні відповідно до європейських стандартів, затверджена Указом Президента України від 10 травня 2006 р // [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua>.
4. **Семенов В. М.** Конституционные принципы гражданского судопроизводства / В. М. Семенов. — М.: Юрид. лит., 1982. — 152 с.
5. **Сакара Н.** Проблеми доступності правосуддя в цивільних справах/ Н. Сакара // Право України. — 2004. — № 1. — С. 105-109.
6. **Овчаренко О. М.** Доступність правосуддя та гарантії його реалізації: Монографія / О. М. Овчаренко. — Х.: Право, 2008. — 304 с.
7. **Сидоренко В. М.** Принцип доступности правосудия и проблемы его реализации в гражданском и арбитражном процессе: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук / В. М. Сидоренко. — Екатеринбург, 2002. — 25 с.
8. **Марочкін І. Є.** Доступність правосуддя / І. Є. Марочкін // Проблеми законності: Республік. міжвід. наук. зб. / Відп. ред. В. Я. Тацій. — Х: Нац. юрид. акад. України, 2003. — Вип. 58. — С. 125-131.
9. Рекомендація Комітету Міністрів Ради Європи №R (93)1 про ефективний доступ до закону та правосуддя для найбільших прошарків населення від 8 січня 1993 року // [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua>.
10. Рекомендація R (81) 7 Комітету міністрів державам-членам стосовно шляхів полегшення доступу до правосуддя : Рада Європи, Комітет Міністрів Ради Європи; Рекомендації, Міжнародний документ від 14.05.1981 № R(81)7 // [Електронний ресурс]. — Режим доступу // <http://zakon.rada.gov.ua>.
11. Цивільний процесуальний кодекс України від 18. 03. 2004 р. // Відомості Верховної Ради України. — 2004. — № 40-41, 42. — Ст. 492.
12. Про судовий збір : Закон України від 8. 07. 2011 р. // Голос України від 03. 08. 2011 р. — № 142.

13. Про судову експертизу : Закон України від 25. 02. 1994 р. № 4038-XII // [Електронний ресурс]. — Режим доступу // <http://zakon.rada.gov.ua>.
14. Інструкція про порядок і розміри компенсації (відшкодування) витрат та виплати винагороди особам, що викликаються до органів досудового розслідування, прокуратури, суду або до органів, у провадженні яких перебувають справи про адміністративні правопорушення, та виплати державним спеціалізованим установам судової експертизи за виконання їх працівниками функцій експертів і спеціалістів : затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 1 липня 1996 р. № 710 // [Електронний ресурс]. — Режим доступу // [http://zakon.rada.gov.ua.](http://zakon.rada.gov.ua;); постанова Кабінету Міністрів України від 27 квітня 2006 року № 590 «Про граничні розміри компенсації витрат, пов'язаних з розглядом цивільних та адміністративних справ, і порядок їх компенсації за рахунок держави» // [Електронний ресурс]. — Режим доступу // <http://zakon.rada.gov.ua>.

Анотація

У статті здійснено науковий аналіз доступності правосуддя через призму виокремлення елементів його змісту. Закцентована увага на економічних умовах як важливому чиннику доступності та сформульовані пропозиції щодо покращення ситуації в Україні стосовно усунення перешкод економічного характеру до правосуддя у цивільних справах.

Annotation

In the article the scientific analysis of availability of justice is carried out through the prism of selection of elements of his maintenance. Concentrated attention on economic terms as important factor of availability and the formulated suggestions in relation to the improvement of situation at Ukraine in relation to the removal of obstacles of economic character to justice in civil cases.